

DIFUZAREA AMFORELOR THASIENE ÎN SPAȚIUL DE NORD-VEST AL PONTULUI EUXIN ÎN SEC. IV – MIJLOCUL SEC. III A. CHR.

Mateevici N. (Chișinău, Moldova)

Perioada cuprinsă între sec. IV și mijlocul sec. III a. Chr. se caracterizează prin creșterea cantitativă a amforelor exportate în regiunea bugo-carpatică și prin diversificarea centrelor – producătoare grecești, numărul cărora crește considerabil. În regiune sunt atestate amfore, aparținând următoarelor centre grecești: Thasos, Heraclea Pontică, Mende, Peparethos, Sinope, Chersonesul Tauric, Chios, Akanth, Amastris, Rhodos, Paros, Cnidos, Korinth, Cos și unele încă ne identificate, ce produceau ambalaje amforistice definite ca tip Soloha I și tip Murighiol.

Thasosul – este unul dintre centrele cel mai frecvent atestate arheologic în spațiul bugo-carpatic. Amfore thasiene, în fragmente sau întregibile au fost recuperate în 45 de puncte, dintre care 17 sunt complexe funerare. Printre exemplarele amforistice thasiene au fost sesizate amfore de toate tipurile: de la cele pithoide, de la începutul sec. IV a. Chr., până la tronconice târzii, din prima jumătate a sec. III a. Chr. și chiar mijlocul acestui secol.

Una dintre cele mai timpurii amfore thasiene depistate în regiunea bugo-carpatică este amfora pithoidă de la necropola *Nedelkovo*, datată cu începutul sec. IV a. Chr. (Редина 1999, 80) (fig. 2/1).

Din necropola distrusă de lângă or. *Ismail* au fost recuperate 4 ștampile thasiene, dintre care una poate fi considerată pe bună dreptate cea mai timpurie ștampilă thasiană din regiunea bugo – carpatică, piesa fiind datată cu începutul sec. IV. Este vorba de așa - numitul tip B al ștampilelor thasiene după Garlan, cele ce au în componența sa doar legenda scrisă în două sau trei rânduri (Garlan, 1999, 111) (fig. 5/1). Autoarele publicației materialelor de la *Ismail*, au încercat să dateze această ștampilă cu sfârșitul sec. V – începutul sec. IV a. Chr., (Самойлова, Редина 1997, Т.1/13), bazându-se pe o lucrare mai veche a cercetătoarei V. Grace (Grace 1946, 35). Celelalte ștampile thasiene de la *Ismail* au fost datate cu 340-320 a. Chr., pe când ștampila magistratului NAYΣON cu simbol scut este considerată de către A. Avram că aparține perioadei dintre anii 316-311 a. Chr. (Avram 1996, șt.269) (fig. 5/28). Probabil și celelalte două ștampile cu simbolurile spic de grâu (fig. 6/46) și steaua cu 8 colțuri (fig. 6/47), pot fi încadrate între sfârșitul sfertului trei și ultimul sfert al sec. IV a. Chr.

Fragmente ale două amfore thasiene au fost depistate în tumulul 27 de la *Plavni I*. Din 33 de tumuli ai necropolei *Plavni I*, primii ei cercetători au menționat prezența amforelor grecești doar în patru tumuli – 1, 2, 31, 33. (Суничук, Фокеев 1984, 103-119). Mai târziu, cercetătorii Andruch și Černov, au semnalat și alte complexe ale acestei necropole tumulare, unde au fost atestate amfore grecești, printre care și tumulul 27 (Андрух, Чернов 1990, 157). Prezența certă atât a amforelor thasiene, cât și a amforelor altor centre grecești în tumulul 27 de la *Plavni I* este semnalată și de S.I. Monachov, care face o analiză detaliată a lor, menționând și tipul bitronconic timpuriu al amforelor thasiene (fig. 2/8,9). Reper cronologic fundamental pentru datarea acestei piese thasiene a servit prezența în

complexul funerar dat a ștampilei heracleote, datată cu primele decenii ale sec. IV a. Chr. (Монахов 1999, 182). Piciorușul unei amfore thasiene, probabil tronconice, datate cu începutul sec. IV a. Chr. a fost recuperat în tumulul 5 de la Dubăsari (Chetraru, Serova 2001, 14, fig. 3/3). Fragmente de amfore tronconice au fost recoltate și din cetatea getică *Bunești*, datate cu primul sfert al sec. IV a. Chr., aparținând tipului tronconic (fig. 4/9), mai rar întâlnit în această perioadă în regiunea în discuție. Amforă thasiană tronconică timpurie este atestată și în așezarea *Căbești*, datarea căreia poate fi făcută în primul sfert al sec. IV a. Chr. (Buzdugan 1968, 95-99) (fig. 2/3).

Așezarea mixtă *Pivdennoe* se prezintă cu un bogat material amforistic thasian. Coraportul numeric al pieselor thasiene de la *Pivdennoe* cu piesele de Heraclea a provocat mai multe discuții, în pofida faptului că datele obținute, în baza analizei materialului de către primul cercetător al acestui monument, au demonstrat că și după numărul de piciorușe 198 contra 128, și după numărul ștampilelor 33 contra 24, prezența amforelor de Thasos la *Pivdennoe* este net superioară celor heracleote (Сальников 1966, 194-195). Mai apoi I. B. Brașinskiĭ, abordând această problemă, a ajuns la concluzia că importul thasian la *Pivdennoe* depășea cel haracleot aproape de 2 ori (Брашинский 1977, 11). Unii cercetători, însă, fără nici un argument concludent afirmă că importul amforelor heracleote la *Pivdennoe* reprezintă 22,9% comparativ cu cel thasian – 21,3% (Сапрыкин 1986, 80; Самойлова 1993, 99). Analiza materialului amforistic de la *Pivdennoe* dă posibilitatea de a evidenția mai multe tipuri de amforă thasiană: cel bitronconic și cel tronconic (fig. 3/14; fig. 4/8, 11), piciorușul unei amfore thasiene de tipul III, întâlnită extrem de rar în regiunea circumponctică, și care demonstrează prezența importului thasian în aceste teritorii până la mijlocul sec. III a. Chr. (fig. 4/7). În baza ștampilelor thasiene este atestată prezența mărfurilor Thasosului la *Pivdennoe* până la sfârșitul primului sfert al sec. III a. Chr. (fig. 5/12, 13, 20, 23, 25-27; fig. 6/30-44). Este fără temei afirmația lui Sal'nikov despre prezența amforei thasiene în general și a celei bitronconice, în special, până la sfârșitul sec. III a. Chr. (Сальников 1966, 195), întrucât prezența amforelor thasiene în nord-vestul Pontului Euxin, inclusiv și la *Pivdennoe*, este atestată doar până la mijlocul sec. III a. Chr. (Монахов 1999, 539-540). Probabil că amfora tronconică întregibilă de la *Pivdennoe* poate fi datată cu sfârșitul sec. IV – începutul sec. III, având aceeași ștampilă ca și piesa de la Elizavetovskoe (Монахов 1999, 542), fiind analogică cu alt exemplar descoperit în complexul atenian, încadrat în același diapazon cronologic (Виноградов 1972, T.1/19) (fig. 1/8).

Este destul de reprezentativ lotul de amfore întregibile și de fragmente thasiene descoperite în necropola și așezarea de la *Nicolaevka*, ultima considerată de investigatoarea moscovită A.I. Meljukova ca o așezare mixtă greco-indigenă (Мелюкова 1975, 19-21, 141). Prezența amforei thasiene la *Nicolaevka* constituie 15% din volumul total al ambalajului ceramic amforistic (Мелюкова 1975, 26). La *Nicolaevka* sunt sesizate amfore thasiene, aparținând tipului bitronconic (variantea târzie), datarea cărora se încadrează între mijlocul sec. IV și anii 20 ai aceluiași secol (fig. 2/11-12). Alături de fragmentele de amfore thasiene, sunt menționate și 11 ștampile, 9 dintre care au fost recuperate din așezare (fig. 5/2,3; fig. 6/48; fig.

7/63, 64). B. Šelov și Iu. Vinogradov au atribuit ștampilele thasiene de la Nicolaevka perioadei încadrate între anii 350-330 a. Chr. (Мелюкова 1975, 155). Depistarea în așezarea *Nicolaevka* a unei ștampile timpurii, (fig. 5/2), ne permite să atribuim apariția amforelor thasiene în acest sit primului sfert al sec. IV a. Chr.

Amfore bitronconice clasice au fost atestate și în tumulul scitic *Cyganča*, printre care a fost recuperată și o ștampilă (Ольховский, Шелов 1995, 103). Una dintre amfore (fig. 2/2) conținea și o ștampilă, pe care se păstrase ca simbol delfinul și numele magistratului ΣΚΥΜΝΟΣ (Монахов 1999, T. 121/1), ce ar indica perioada anilor 365-360 a. Chr. (Garlan 1999, 200, șt. 515) (fig. 5/8). Cea de a doua ștampilă de la *Cyganča* prezintă ca simbol un cercel de buclă, legenda păstrând fragmentele numelor producătorului ΧΟΙΡ/ΟΣ și a magistratului ΜΕΓΩΝ, precum și câteva litere ale etniconului (fig. 5/9). Această piesă poate fi datată cu anii 360-350 a. Chr. (Garlan 1999, 205, șt.539). Astfel, datarea complexului de la *Cyganča* se conturează în jurul anilor 60 ai sec. IV a. Chr. În sprijinul acestei datări vin și amforele de Heraclea și de tip Murighiol, descoperite în același complex, ce se datează cu cel de al doilea sfert al sec. IV a. Chr.

O date analogică o au și amforele întregibile de tip bitronconic clasic provenite din tumulii 4R (fig. 1/2), 3X (fig. 1/1) și 4S (fig. 1/3) din necropola *Petuhovka* (Ebert 1913, Abb, 41/p; Монахов 1999, T. 113/1, T. 115/2, T. 111/9). Tumulul 4S poate fi datat pe baza ștampilelor hareacleote din acest complex, cu mijlocul anilor 70 ai sec. IV a. Chr. (Монахов 1999, 274).

Amfore thasiene bitronconice clasice au fost recuperate din necropola *Divizia I*, în tumulii 1 și 15 (Субботин, Островерхов, Охотников, Редина 1992, puc. 13/5, 8). Autorii săpăturilor nu au stăruit asupra descrierii și analizei ambalajului amforistic, limitându-se doar la ilustrarea acestuia, analiza propriu-zisă fiind făcută de către S.I. Monachov, (Монахов 1999, T. 136/1, T. 141/1). Dacă amfora bitronconică de tip clasic din tumulul 1 (fig. 2/4) este datată pe baza ștampilei magistratului ΠΑΝΦΑΗΣ cu anii 50 ai sec. IV a. Chr. (Avram 1996, șt. 52) (fig. 5/15), atunci, datarea mai exactă a piesei din tumulul 15 (fig. 2/6) a fost făcută pe baza ștampilelor heracleote din acest complex – care corespund cronologic celui de al treilea sfert al sec. IV a. Chr.

Prezența amforelor thasiene bitronconice din prima jumătate a sec. IV, este atestată prin două ștampile la așezarea *Etulia*. Inițial aceste ștampile, au fost dateate în cca. 380-360 a. Chr. (Mateevici 1995, 201). Analiza detaliată a materialului permite corectarea datării propuse anterior. Astfel, prima ștampilă cu simbol pasăre (fig. 5/11), cu numele magistratului ΑΙΞΡΙΩΝ, se datează cu anii 360-350 a. Chr. (Garlan 1999, șt.578). Către aceeași perioadă se referă și cealaltă ștampilă de la *Etulia*, care inițial a fost atribuită ca magistratului ΜΕΓΩΝ, iar simbolul prezentându-l ca tirs cu panglici. Actualmente, găsind analogii perfecte, putem afirma că piesa are drept simbol o pastilă și o emblemă, iar numele magistratului este ΜΕΛΙΝΟΣ (Garlan 1999, șt.623) (fig. 5/10). Din așezarea de lângă *Nagornoe* a fost recuperată o altă ștampilă de Thasos, aparținând magistratului ΣΑΤΙΠΟΣ și producătorului ΦΑΝΟΚΛΗΣ (?), cu simbolul – alabastru (fig. 5/7). Piesa a fost datată cu cca. 360-350 a. Chr.¹

Prezența ambalajului amforistic thasian datat cu prima jumătate a sec. IV a. Chr. a fost semnalată și la cetatea *Cotu-Copălău*, ce-i drept, nu printr-un fragment profilat, ci printr-o cute executată din peretele părții inferioare a amforei. (Șadurschi, Șovan 1994, 169-181, fig. 2/b,c). Ca reper cronologic a servit gâtul unei amfore de Mende, datarea căruia, în viziunea noastră, nu depășește mijlocul sec. IV a. Chr.

Dintr-un complex închis din așezarea mixtă *Veseloie III* au fost recuperate câteva fragmente de amfore thasiene, printre care și o șampilă (fig. 5/14). Fragmentele aparțin unei amfore bitronconice târzii, care a circulat în această regiune din a doua jumătate până la sfârșitul celui de al treilea sfert al a sec. IV a. Chr. (fig. 3/15). Un reper cronologic, în cazul dat, poate servi și ștampila thasiană ce aparținuse magistratului ΦΙΛΟΚΡΑΤΗΣ și producătorului ΛΕΥΚΩΝ, datată cu 356-343 a. Chr. (Avram, 1996, șt.81). Spre aceeași datare înclină și autorul săpăturilor (Малюкевич 1993, 75-78).

Fragmente de amfore bitronconice au fost descoperite în tumulul de la *Parcani* (fig. 2/5), unde s-au mai găsit circa 10 ștampile heracleote, care au contribuit atât la precizarea datării acestui complex, cât și a amforei thasiene cu anii 60-50 ai sec. IV a. Chr. (Манзупра, Ларина, Савва 1992, 171-188)

Cu mijlocul – al treilea sfert al sec. IV a. Chr. se datează și unele amfore thasiene din așezarea de la *Poiana*, (fig. 4/2, 3, 12), Thasosului este atestată până la începutul sec. III a. Chr. Un deosebit interes prezintă ștampilele thasiene descoperite în acest sit (Glodariu 1971, 44), cele mai timpurii dintre care se datează cu 350-340 a. Chr., avându-l ca magistrat pe ΜΕΓΑΚΛΕΙΔΗΣ, iar ca simbol – bucraniu (fig. 5/16, 17). Recent, una din aceste ștampile, fiind republicată, este citită greșit și atribuită magistratului ΗΡΑΚΛΕΙΔΗΣ, având o datare prea largă 370-340 a. Chr. (Arnăut 2003, 93, fig. 57/12).

Tumulii I și II de lângă *Tiraspol* s-au remarcat prin prezența amforelor thasiene. Din tumulul II provine partea superioară și piciorușul unei amfore bitronconice de tip clasic, datarea căreia se încadrează între sferturile doi și trei ale sec. IV a. Chr. (fig. 3/17). Ștampila thasiană din tumulul I, care a păstrat doar etniconul și câteva litere ale magistratului ΔΕΙΝ..., ar putea să se încadreze între 365-360 a. Chr., când este cunoscută activitatea mai multor magistrați, numele cărora se începe cu literele menționate (fig. 5/6) și nu în diapazonul larg – sec. IV-III a. Chr., cum o datează autorul săpăturilor (Xaxey 1990, 126).

Fragmente de amfore thasiene, printre care și piciorușul unei amfore bitronconice datată cu mijlocul sec. IV a. Chr., au fost descoperite în tumulul 9 al necropolei *Čauš*² (fig. 4/10). Recent, la fortificația *Saharna-La Revechin*³ a fost descoperit fragmentul unei toarte thasiene cu șampilă. Din păcate ștampila este rău păstrată, și se pot sesiza doar câteva litere ale numelui magistratului sau poate a producătorului, care nu ne pot sugera nici cea mai vagă datare a acestei piese (fig. 7/59). Cert este, că fragmentul dat aparține unei amfore bitronconice, producerea cărora la Thasos s-a desfășurat din primul sfert al sec. IV a. Chr. – până la sfârșitul celui de al treilea sfert al sec. IV a. Chr. Aceeași datare pare să aibă și fragmentul de buză a amforei de Thasos descoperite la cetatea *Hârtopul Mare* (fig. 3/1), care a fost datat greșit cu sfârșitul sec. VI– începutul sec. V a. Chr. (Cebotarenco 1997, 218). În realitate, după cum s-a demonstrat, cea mai timpurie prezență a amforei thasiene în

această regiunea corespunde celei de a doua jumătăți a sec. V a. Chr. Dacă ar fi să admitem că amfora de la *Hârtopul Mare* ar aparține sec. V a. Chr., ea ar fi trebuit să aibă trunchiul tronconic, pe când piesa aparține cu certitudine unei amfore bitronconice, care a păstrat chiar și amprenta unei ștampile, ilizibile, de la care se distinge doar litera A. Prin urmare, datarea acestei piese se încadrează între mijlocul și sfârșitul celui de al treilea sfert al sec. IV a. Chr. Un caz similar a fost întâlnit în așezarea de la *Ciobruciu*, unde a fost atestat fragmentul unei amfore de tipul bitronconic târziu, datată în cea de a doua jumătate a sec. IV a. Chr. (inedit, fig. 3/4).

Două amfore întregi, ce aparțin ultimei variante a amforei bitronconice, au fost descoperite fortuit lângă localitatea *Podolenii de Jos*⁴ (fig. 1/5) și în cartierul Precista din *Piatra-Neamț* (Mateevici 2002, 60) (fig. 1/4).

Fragmente de amfore thasiene, date în sec. IV a. Chr., au fost recuperate din cetatea de la *Stolniceni* (Sirbu, Arnăuț 1995, 378-400) și la cea de la *Novosel'skoe II* (Satu-Nou II) (Brujako, Novițkii 1997, 168, fig. 24/2).

Printre fragmentele amforelor de Thasos de la cetatea *Butuceni* au fost identificate și câteva ce aparțineau amforelor bitronconice târzii (fig. 4/1), iar ștampilele thasiene de la același sit se încadrează cronologic între primul și cel de al doilea sfert al sec. III a. Chr. (Mateevici 1999, 178) (fig. 5/24, fig. 6/49, 51, fig. 7/52, 54, 56).

Fragmentul unei amfore fracționare, date cu al doilea sfert al sec. IV, provine din tumulul scitic de la *Hlinoia*, Grigoriopol (Mateevici 1998, 75, fig. 2/9) (fig. 3/3). În ceea ce privește amforele thasiene fracționare, menționăm, că ele au fost semnalate și în necropola de la *Tulucești*, și în cele două morminte getice din perimetrul orașului *Galați* (Dragomir 1967, 179, fig. 4/3, 4; Dragomir 1996, 377, fig. 1/2, 3; Brudiu 1992, 7). Toate piesele nu depășesc capacitatea de 4,5 litri, cea de la *Tulucești* având o formă tronconică (fig. 2/7), iar cele de la *Galați* – bitronconică (fig. 2/10). Datarea piesei de la *Tulucești* a fost facilitată de prezența unei alte amfore fracționare, de *Heraclea Pontică*, care, având analogii cunoscute (Bujor, 1962, 475), este datată cu certitudine la sfârșitul sec. IV a. Chr. Alta este datarea pieselor din *Galați*, care nu depășește al treilea sfert al sec. IV a. Chr.

Printre fragmentele thasiene din așezarea de la *Hansca* menționăm partea superioară a unei amfore de la mijlocul sec. IV a. Chr. (fig. 3/18). Tot de la *Hansca* au fost recuperate și două ștampile amforistice thasiene. Prima a păstrat simbolul pasăre (porumbel ?), câteva litere din etnicon și câteva litere dintr-un nume propriu care credem că ar putea fi numele magistratului ΑΡΕΤΩΝ, activitatea căruia s-a desfășurat între 325 și 317 a. Chr. (Avram 1996, 109) (fig. 5/22). Cercetătorul T. Arnăuț, menționând în recenta sa lucrare această piesă, nu a citit corect numele de pe ștampilă, atribuindu-l producătorului ΑΡΙΣΤΟΝ, luând litera E drept litera Σ, datând piesa cu a doua jumătate a sec. IV a. Chr. (Arnăuț 2003, 94, fig. 57/26). Cea de a doua ștampilă de la *Hansca* aparține magistratului ΦΙΛΟΚΡΑΤΗΣ (fig. 5/18), activitatea căruia se încadrează între 350-340 a. Chr. (Avram 1996, șt.78).

În cetatea getică de la *Stânțești* au fost descoperite fragmente de amfore thasiene bitronconice, atât varianta clasică cât și cea târzie (fig. 3/2), date între al doilea și al treilea sfert al sec. IV a. Chr.

O amfora tronconică întregibilă a fost semnalată în tumulul 10 de la *Butor* (fig. 1/7), care a fost datată cu sec. IV-III a. Chr. (Cepova 1989, 153). Credem totuși, că datarea corectă a acestei piese ar fi – ultimele decenii ale sec. IV – începutul sec. III a. Chr. Din tumulul 13 al necropolei de la *Butor* au fost descoperite trei amfore bitronconice ale variantei târzii, date cu a doua jumătate a sec. IV a. Chr., mai exact cu anii 30-20 ai sec. IV a. Chr. (fig. 1/6).

La cetatea getică de la *Potârca* au fost sesizate fragmente ale ambalajului amforistic thasian (Niculiță, Arnăuț 1997, pl. 4/1, 5; pl. 2/7; pl. 5/7; Niculiță, Matveev, Potângă 1999, 279-343). Fragmentele date reprezintă amfore bitronconice târzii și tronconice, de tip nou (fig. 2/13, 16; fig. 4/2, 3). Printre ele remarcăm două toarte șampilate. Prima a păstrat doar simbolul, care pare a fi un rac (?), fapt ce nu ne-a facilitat datarea piesei (fig. 7/58). Cea de a doua, a păstrat practic toate componentele șampilei, etniconul, numele magistratului ΚΛΕΟΦΩΝ, ceea ce a permis să datăm piesa respectivă între 310-295 a. Chr.⁵, fig. 6/29), (Avram 1996, șt.339). Conform datării această șampilă putea aparține doar unei amfore tronconice de tip nou.

Cele mai reprezentative fragmente de amfore thasiene descoperite în cetatea getică *Saharna Mare* au două șampile, una dintre care s-a păstrat mai bine, aparținând magistratului ΠΠΕΙΠΙΟΛΙΣ, datat cu 273-267 a. Chr. (Kašuba, Haheu, Levițki 2000, 103), (fig. 7/55). Cea de a doua, a păstrat doar ultimele două litere din fiecare rând, care sunt identice – ... ΩΝ (fig. 7/60).

O altă șampilă thasiană este atestată în tumulul 8 de la *Kugurlui*, (inedită), care a păstrat doar simbolul, un kantharos, acesta fiind suficient pentru a data piesa cu prima jumătate a sec. III a. Chr.⁶, (Bărbulescu, Buzoianu, Cheluță-Georgescu 1986, 63, pl. I/18), (fig. 6/45). Șampilă dată, aparținuse unei amfore tronconice târzii.

La așezarea de la *Vlădiceni-Vinogradovka*, provine și o șampilă de producător, aparținând lui ΓΛΑΥΚΩΝ, datarea căreia este între anii 376-367 a. Chr. (fig. 5/4). Piesa respectivă aparținuse unei amfore bitronconice (variante clasică).

Inventarul funerar din tumulul 1 *Nicolaevka* “Na Gorbach” a furnizat o șampilă, pe care A.I. Meljukova o datează cu mijlocul sec. III a. Chr. (Мелюкова 1984, 93). Lipsa ilustrării grafice a piesei nu permite o concretizare asupra datării acestei piese și a complexului în general. Nu ne rămâne deci, decât să fim de acord cu aprecierile remarcabilei cercetătoare moscovite. Cu atât mai mult că piesa, după cum ne-a informat autoarea, a fost datată de renumitul arheolog Iu. Vinogradov. Aceleași dificultăți se întâlnesc și la determinarea exemplarelor thasiene de la cetatea *Brad*, pe care nu le-am găsit în depozitul Muzeului din Roman. Însă, ele sunt menționate de V. Ursachi, în studiul său monografic, pe care le datează tradițional cu sec. IV-III a. Chr. (Ursachi 1995, 209-212).

Din publicația materialului ceramic de la cetatea *Alcedar – La Cordon*, am putut sesiza fragmentul unei amfore thasiene, de tip bitronconic, care ar putea fi datată cu sec IV a. Chr. considerată de către autorul săpăturilor ca amforă de Chios, datând-o cu sec. V a. Chr. (Haheu 1998, 120).

Prezența amforei thasiene a mai fost semnalată și în alte habitate getice: *Horga*, *Fedești*, *Tămășeni*, *Dodești*, *Cotnari*, (Sârbu 1979, 134-138; Arnăuț 2003, 96). Această etapă cronologică se caracterizează prin dominația comercială a doua

polisuri grecești, unul egeean – Thasosul, care se ridică, ne având concurenții egeeni și mediteraneeni, și altul pontic – Heraclea. Amforele thasiene și cele heracleote sunt atestate respectiv în 45 și 44 de situri. Majoritatea covârșitoare a lor sunt evidențiate în regiunile dintre râurile Siret-Dunăre-Nistru.

Din 45 de monumente, în care a fost semnalată prezența amforelor de Thasos (harta 1), 16 reprezintă complexe funerare, iar dintre cele 44 de monumente cu descoperiri amforistice heracleote, complexe funerare reprezintă 24 de puncte. Se observă o vădită predilecție a populației sedentare din spațiul bugo-carpatic față de produsele thasiene, un rol însemnat în difuzarea cărora îl juca cetatea Histria și apokia ei Nikonium (Preda 1973, 51). Tot aici menționăm și faptul, că amfora heracleotă este întâlnită mai des în complexe funerare scitice. Aceasta își găsește explicație prin faptul că vinul heracleot era mult mai tare, însă, și mai ieftin decât cel thasian, și posibil că acesta era unul din motivele de bază care a dictat plasarea amforelor heracleote în morminte ca piese de ofrandă, sau conținutul lor folosit pentru ospățul funerar (Монахов 1999, 19). În complexe funerare ale nomazilor, amfora heracleotă domină totalmente. În schimb în habitatul barbar din spațiului nord-vest pontic se observă net dominația completă a ambalajului amforistic thasian. Am menționat această situație la Butuceni, Pivdennoe, Poiana. Mai mult ca atât, la Poiana nu este semnalat nici un fragment de amforă heracleotă. Excepție în acest sens face doar așezarea mixtă de la Nicolaevka, unde numărul ambalajului amforistic heracleot este superior celui thasian 50% față de 15% (Мелюкова 1975, c.26). Situația, în care regiunile vestice ale spațiului bugo-carpatic se afla sub influența comercială vădită a Thasosului, iar cele estice – sub influența Heracleei, a fost sesizată deja de către cercetători (Лейпуньска 1973, c.33).

Cu toate că Thasosul și Heraclea Pontică își desfășurau mărfurile în această regiune aproximativ în aceeași perioadă și cu aceeași intensitate, totuși viețuirea amforei thasiene în regiunea bugo-carpatică este mai de lungă durată, decât a celei heracleote. Heraclea Pontică, în urma unor evenimente de natură politică, în special, își încheie difuzarea amforei în această regiune deja în primul sfert al sec. III a. Chr., pe când prezența importului amforistic thasian este atestată și la mijlocul sec. III a. Chr. S-a putut observa că în virtutea unor condiții mai mult de ordin economic, vinul heracleot își găsea o răspândire mai largă în mediul nomazilor, cel thasian, fiind mai mult preferat de către comunitățile sedentare. Acest fapt duce la concluzia, că puterea de cumpărare (vinul thasian era mai scump decât cel heracleot) a nomazilor era mai mică decât cea a popoarelor sedentare.

NOTE:

1. Exemplarul inedit, recuperat în urma perieghazelor, se păstrează la Muzeul de Arheologie din Odesa, ne având număr de inventar, păstrând doar marcajul de teren și ne-a fost oferit de colega E. F.Redina, căreia îi mulțumim.
2. Piesa se păstrează la Muzeul de Arheologie din Odesa fără număr inventar și ne-a fost oferită pentru cercetare cu amabilitate de colega E.F.Redina, pentru care îi aducem sincerele noastre mulțumiri.
3. Piesa se păstrează la M.N.I.M. și ne-a fost oferită de colegul A.Levinschi, pentru care îi suntem recunoscători.
4. Piesa inedită se păstrează la Muzeul din Vaslui, studiată de noi grație regretatei kolege V.-V.Bazarcuic.

5. Piesa se păstrează la Muzeul arheologic al Facultății de istorie a USM, fiindu-ne oferită spre cercetare de către autorii săpăturilor I.Niculiță și T.Arnăut, cărora le aduc mulțumiri și pe această cale.

6. Piese înedite, și cea de la Kugurlui, și cea de la Vlădiceni-Vinogradovka, se păstrează la Muzeul de Arheologie din Odesa, fără număr de inventar, având doar marcajul de teren, fiindu-ne oferite cu amabilitate de dna E.F Redina.

CATALOG:

Thasos

1. Θασ(ίων)

.....

Ismail, cca. 90-80 sec. IV a. Chr.

2. Τελ(εσ)..

Θασί(ων)

Φαν(όλεως)

Nicolaevka, așezare, cca. A.90-80 sec. IV a.Chr.

3. (Θασί)ων

.....

Δε.....

Nicolaevka, așezare, cca. 360-340 a.Chr.

4. Θασ(ίων) / (Φιλοκράτης)

Porc-epic

Γλαύκω(v)

Vlădiceni- Vinogradovka, inedită, cca.376-367 a. Chr. Întocmai la Avram, 1996, nr.77;

Garlan 1999, nr.681, datează această piesă cu 360-359 a. Chr.

5. (Θασίων) / (Ίσαγόρης)

arc

Pivdennoe, cca.367- 357 a. Chr. Intocmai la Avram, 1996, nr.178.

6. Δειν.....

simbol neclar

(Θ)ασίων

Tiraspol, cca.365 – 360 a. Chr .

7. (Σάτυρος) / Θασί(ων) / Φαν(όκ...)

alabastru →

Nagornoe, inedit, cca. 360 – 350 a. Chr. Întocmai la Garlan, 1999, nr. 555.

8. Σκύμνος) /(Θασίων) / (Μέγον)

pește →

Cyganča, cca. 360- 350 a.Chr. Întocmai la Avram, 1996, nr.97; Garlan, 1999, nr.538;

Monachov în loc de Megon propune numele Ariston (Μοναхов 1999, 290)

9. Χοιρ/ό(ς) Μέγον(v) /(Θ)ασί(ων)

Cercel de buclă

Cyganča, cca. 360-350 a. Chr. Întocmai la Garlan 1999, nr. 539.

10. Θασ(ίων) Pastilă cu emblemă

Mέ(λινος)

Etulia, cca. 360-350 a. Chr. Întocmai la Garlan 1999, nr.623.

11. (Θ)ασίων

Pasăre picioronjată →

(Αἰς)χρίων

Etulia, cca. 360-350. Întocmai la Garlan 1999, nr.578; Arnăuț datează piesa cu a doua jumătate a sec. IV a.Chr. (Arnăuț 2003, 94).

12. Θασίω(v)

Vița de vie

.....

Pivdennoe, cca. 60 - 350 a. Chr. Asemănător la Garlan 1999, nr. 663.

13. Θ(ασίων)

vița de vie

.....

Pivdennoe, cca. 360-350 a. Chr. Asemănător cu nr.12.

14. Θασ(ίων)/ (Φιλοκράτης)

œnochoe ←

Λεύκ(ων)

Veseloë III, cca. 360-350 a.Chr. Întocmai la Gralan, 1999, nr.691.

15. (Θασίων)/ (Πα)νφάη(ς)

lacrimariu, strigile←

(Λεύκων)

Divizia, tum.1, cca. 356-350 a. Chr. Întocmai la Avram 1996, 52; la Garlan 2000, 101, fig. 57.

16. Θασί(ων)

Bucraniu ←

Μεγακ(λειδης)

Poiana, cca.350-340 a. Chr. Întocmai la Buzoianu 1982, 149, nr. 50-52. Asemănător la Андрух 2001, 67, des. 28/13.

17. Θασίων

Bucraniu ←

Μεγακλει / δης

Poiana, cca. 350-340 a. Chr. Arnăuț citește greșit ștampila ca aparținând lui Heracleides (Arnăuț 2003, 93, des. 57/12).

18. (Θασίων)

delfin →

Φιλοκ(ράτης)

Hansa, cca. 350-340 a. Chr. Asemănător la Avram 1996, nr.78.

19. Θασίων

topor dublu←

Δέαλκο(ς)

Pivdennoe, cca.329-326 a. Chr. Întocmai la Avram 1996, nr.210.

20. (Θασίων)

litera Δ sau Λ

.....

Pivdennoe, ștampilele cu literă ca simbol se întâlnesc pe timpul magistraților Timarhidas

și Herofon, datați cu 325-317 a. Chr. și în perioada între 310-295 a. Chr. pe timpul activității magistraților Polineikes și Piton.

21.(Θασίων)

sfinx↑

Κρίνις

Nicolaevka, așezare, cca.325-317 a. Chr. La Avram 1996, același magistrat cu alte simboluri nr.217-220

22. Θασί(ων)

porumbel

(Ἀρ)έτων

Hansca, cca.325-317 a. Chr. Întocmai la Avram 1996, nr.199.

23. Θασ(ι)ων

topor→

Ἡρά(κλ)ε(ιτος)

Pivdennoe, 325-317 a. Chr.

24. (Θ)ασίω(ν)

rodie →

Ἀ(ρ)ιστ(οφάν)(ης)

Butuceni, cca. 316-311 a. Chr.

25. Θασίων

rodie →

(Ἀ)ριστοφά(ν)(ης)

Pivdennoe, cca. 316-311 a. Chr, litera ν – retrograd.

26. (Θ)ασίων

Cap femenin

(Ναύσων)

Pivdennoe, 316-311 a. Chr. Asemănător la Avram 1996, nr.568.

27. Θασίω(ν)

Heracle arcaș→

(Λεώδικος)

Poiana, cca. 316-311 a. Chr. Întocmai la Canarache 1957, nr.41-42; Buzoianu 1982, 148-149, nr. 37-48; Avram 1996, nr.259- 268.

28.(Θασίων)

Scut

Ναύσ(ων)

Ismail, cca. 316-311 a. Chr. Întocmai la Avram, 1996, nr.269.

29. Κλεοφών

Alabastru →

(Θ)ασίων

Potârca, cca. 310-295 a. Chr.

30. (Θασ)ίων

Pasăre picioronjată ←

(Ποῦ)λυσ

Pivdennoe, cca. 310-295 a. Chr.

31. Θα(σί)ων

pasăre picioronjată←

(Π)ούλυς

Pivdennoe, cca. 310-295 a. Chr.

32. Θασίων

Scut

(Τι)μοκλή(ης)

Pivdennoe, cca. 310-295 a. Chr. Întocmai la Avram 1996, nr. 290.

33. Θασίω(ν)

Tirs cu panglici←

(Μενέδη)μος

Pivdennoe, cca. 310-295. Întocmai la Avram 1996, nr.350.

34. Δεινώπ(ας)

semn șters

(Θασίων)

Pivdennoe, 310-295 a. Chr.

35. Κλεοφῶ(ν)

Semn șters

(Θασίων)

Pivdennoe, cca. 310-295 a. Chr.

36. Κλεοφων

Strugure←

Θασίων

Pivdennoe, cca. 310-295 a. Chr., sigma scrisă retrograd.

37. Δεινώπα(ς)

Cap en face (mască)←

(Θα)σίων

Pivdennoe, cca. 310-295 a. Chr. Întocmai la Геров 1995, nr.38; Buzoianu, Chelutǎ-Georgescu 1998, 65, nr. 40.

38. (Δειν)ώπ(α(ς))

cap en face (mască) ←

Θασί(ων)

Pivdennoe, cca. 310-295 a. Chr.

39. (Δειν)ώπ(α(ς))

Cap en face (mască)←

Θασί(ων)

Pivdennoe, cca. 310-295 a. Chr.

40. (Θ)ασίων

Bonetă frigiană←

(᾿Αρι)στομέν(ης)

Pivdennoe, cca. 310-295 a. Chr.

41. (Θασίων)

sabie→

᾿Ηρόδοτο/ς

Pivdennoe, cca.310-295 a. Chr. Întocmai la Garlan 2000, 57, fig. 28/b.

42. Θασίων

pithos (crater)←

Ἀλκίμος

Pivdennoe, cca. 310-295 a. Chr. Întocmai la Avram 1996, nr. 308.

43. (Θ)ασίω(ν)

crater←

(Ἀλκείδης)

Pivdennoe, cca. 310-295 a. Chr. Asemănător la Canarache 1957, nr.104; Avram 1996, nr.299.

44. (Θ)ασίων

crater←

(Πα)μφά(ης)

Pivdennoe, cca. 310 - 295 a. Chr. Întocmai la Avram 1996, nr. 314.

45. (Θασίων)

vas (kantharos)←

(Φανόκλεως)

Kugurlui, inedită, cca. 310-295 a. Chr. Asemănătoare la Bărbulescu, Buzoianu, Cheluță-Georgescu 1986, 63, pl. I/18.

46. ινις

spic de grâu →(?)

Ismail, ultimul sfert al sec. IV a. Chr.

47. τη...

stea cu 8 colțuri sau floare cu 8 petale

(Θ)ασί(ων)

Ismail, ultimul sfert al sec. IV a. Chr.

48. floare cu 8 petale între ele literele Σ și Θ

Nicolaevka, așezare. Posibil prima jumătate a sec. III a. Chr.

49. (Θ)ασίων

șopârlă→

(Με)νέδημ(ος)

Butuceni, cca. 294 - 286 a. Chr. Asemănătoare la Avram 1996, nr. 364, doar că aici apare numele magistratului Kratinos.

50. Θασίων

torță←

(Κ)ύχρι(ς)

Horodca Mare, cca. 286-274 a. Chr. Asemănătoare la Bărbulescu, Buzoianu, Cheluță-Georgescu 1986, 71, pl. I/ 13.

51. (Θασίων)

trident←

Αινέας

Butuceni, cca. 286-274 a. Chr. Întocmai la Sîrbu 1980, 143 ,nr.1; la Avram 1996, nr.382

52. Θασί(ων)

amforă←

....ΙΧ....

Butuceni, posibil cca. 286-274 a. Chr.

53. Πουλυάδου

simbol neclar

Θασίων

Poiana, cca. 286-274 a. Chr. Același astynom la Avram 1996, nr. 427-432, cu alte simboluri.

54. (Θ)ασίων

coadă de pește (?)

.....

Butuceni, cca. 280 a. Chr (?), sigma – lunară.

55. Θασίων

polonic, ←

(Πρηξιπολις)

Saharna Mare, cca. 273-267 a. Chr. Întocmai la Avram, 1996, nr.438.

56. Θ(α)σίων

roată cu spițe (aplatizată)

.....

Butuceni, cca. 273-267. Asemănător la Bărbulescu, Buzoianu, Cheluță-Georgescu 1986, 71, pl. I/8; II/8 – cu magistratul Aristophon; la Avram 1996, nr.439 – cu magistratul Prexipolis; la Sîrbu, Oprea, Rădulescu 1997, fig. 16/2 – cu magistratul Haireas; la Gramatopol și Poenaru-Bordea 1969, nr. 175, cu magistratul Pytion.

57. Θασίων

pasăre picioronjată←

(᾽Απο)λλόδορος)

Poiana, 265-255 a. Chr., inedită, sigma – lunară. Întocmai la Avram,nr.462.

58. Θασίων

rac (?) albină (?)

᾽Αριστ.....

Potârca, inedită, datare incertă

59. δης

simbol șters

Θ(ασίων)

Saharna - La Revechin, inedită, datare incertă.

60. (Θασί)ων

(Θασί)ων

simbol neclar

Saharna Mare, inedită. Ștampila ar putea oferi mai multe variante de citire.

Datare incertă.

61. Θασίων

Cap de femeie (?)

.....

Pivdennoe, posibil asemănătoare cu nr. 23 (?)

62. indescifrabilă

Pivdennoe, datare incertă.

63. avi...

tripied

.....

Nicloaevka, așezare, datare incertă.

64. Θασί(ων)

simbol neclar

.....

Nicolaevka, așezare, datare incertă

BIBLIOGRAFIE:

Arnăuț, T. 2003: *Vestigii ale sec. VII-III a. Chr. în spațiul de la Răsărit de Carpați*, Chișinău, 407 p.

Avram, A. 1996: *Les timbres amphoriques. I. Thasos*, Histria, VIII, București.

Bărbulescu, M., Buzoianu, L., Cheluță-Georgescu, N. 1986: *Importuri amforice la Albești: Thasos*, Pontica, XIX, p. 61-74.

Bruiaiko, I.V., Novițkii, E.M. 1997: *Grădiștea Novoselskoe II (Satu Nou II), un nou complex tracic la Dunărea de Jos*, CAANT, vol. II, p. 113-169.

Bujor, E. 1962: *The amphorae deposit of Islam Geaferca*, Dacia, N.S., vol. VI, p. 475-480.

Buzdugan, C. 1968: *O nouă așezare în bazinul Zeletinului*, Carpica, I, p. 95-99.

Chețaru, N.A., Serova, N.L. 2001: *Necropola aristocrației scitice de la Dubăsari (sec. V-IV a. Chr)*, Chișinău, 74 p.

Cebotarenco, Gh.Th. 1997: *Cetatea hallstattiană târzie de la Hârtopul Mare*, Vestigii arheologice din Moldova, Chișinău, p. 211-220.

Dragomir, I.T. 1967: *Descoperiri arheologice pe actualul teritoriu al Galațului din cele mai vechi timpurii și până la întemeierea orașului*, Danubius, I, p. 174-212.

Ebert, M. 1913: *Ausgrabungen auf dem Gute Maritzin, gouv. Cherson (Sud-Russland)*, Prahistorische Zeitschrift, vol.V, 1913, 84 p.

Haheu, V. 1998: *Cercetări arheologice la cetatea traco-getică Alcedar –La Cordon*, raionul Șoldănești, Revista Arheologică, 2, Chișinău, p. 111-135.

Garlan, Y. 1999: *Les timbres amphoriques de Thasos*, Etudes thasiennes, XVIII, Athenes, 350p.

Grace, V. 1946: *Early thasian Stamped Amphoras*, American Journal of Archaeology, vol. 50.

Glodariu, I. 1974: *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj.

Kašuba, M.T., Haheu, V., Levițki, O.G. 2000: *Vestigii traco-getice pe Nistrul Mjlociu*, Biblioteca Thracologică, XXXI, București, 222 p.

Mateevici, N. 2002: *Difuzarea amforelor grecești în interfluviul Siret-Prut în sec. VI-înc. sec. II a. Chr.*, Tirageția, XI, p. 53-62.

Mateevici, N. 1998: *Cercetări a doi tumuli de lângă s. Hlinoiaia*, Grigoriopol, Tirageția, VI-VII, p. 73-78.

Mateevici, N. 1999: *Contribuții la cercetarea și studierea materialului ceramic grecesc de la cetatea getică de la Butuceni*, Studia în onorem I. Niculiță, Chișinău, p. 177-195.

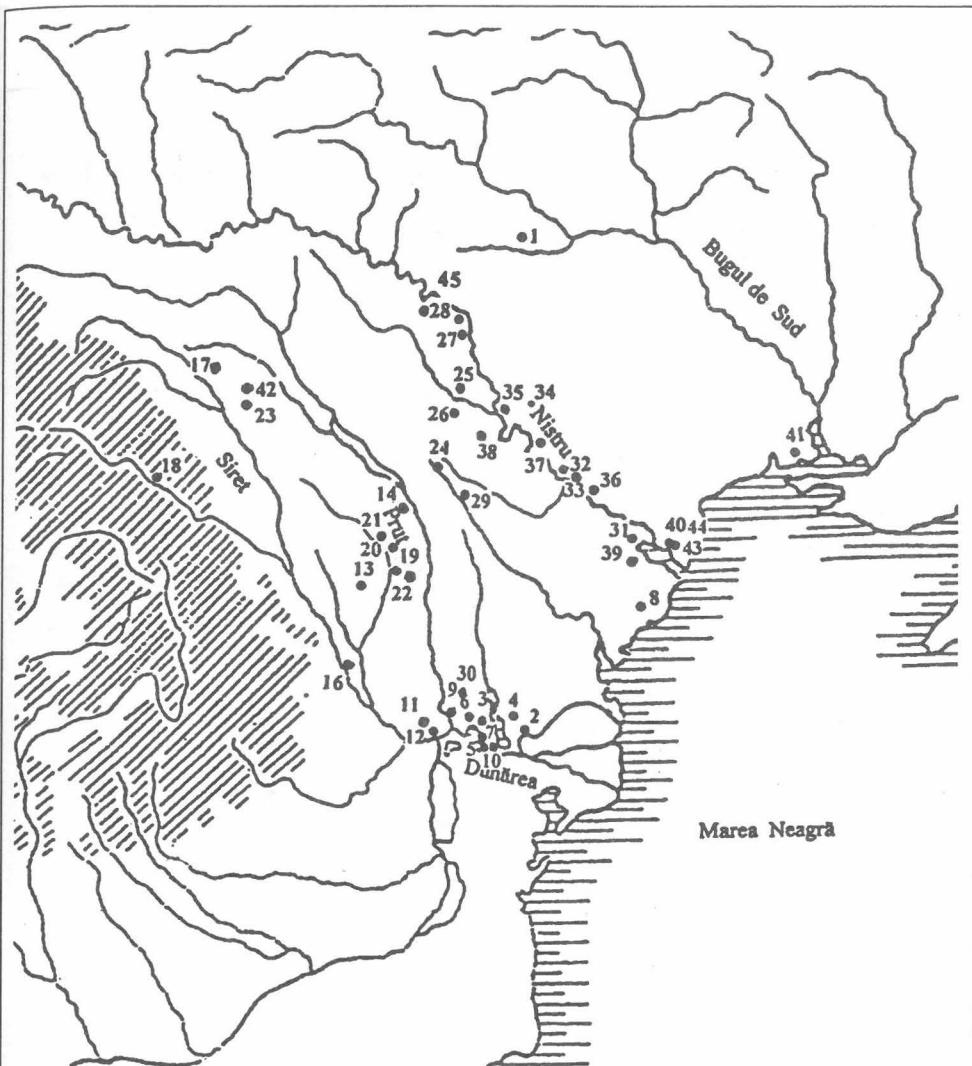
Niculiță I., Arnăuț T. 1997: *Raport preliminar al rezultatelor cercetărilor arheologice de la cetatea getică de la Potârca*, din anul 1996, Chișinău.

Niculiță, I., Matveev, S., Potângă, E. 1999: *Cetatea traco-getică Potârca*, CAANT, vol. III, p. 279-343.

Preda, Fl. 1973: *Procesul pătrunderii mărfurilor grecești și consecințele acestuia în Dacia extracarpatică*, Apulum, IX, p. 37-80.

Sîrbu, V. 1979: *Considerații privind importul amforelor elene și elenistice pe teritoriul*

- României (sec. VI-I î.e.n.), Danubius, VIII-IX, p. 123-140.
- Sîrbu, V., Arnăuț, T. 1995: *Incinta fortificată de la Stolniceni, raionul Hâncești, Rep. Moldova*, CAANT, I, p. 378-400.
- Șadurschi, P., Șovan, O. 1994: *Așezarea getică întărită de la Cotu-Copălău, ArhMold*, XVII, p. 169-181.
- Ursachi, V. 1995: *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, București, 414 p.
- Андрух, С.И., Чернов, С.И. 1990: *Новые скифские памятники Дунай-Днестровского междуречья*, СА, 2, с. 149-163.
- Брашинский, И.Б. 1977: *Некоторые вопросы методики исследования импорта товаров в керамической таре в античном Причерноморье*, КСИА, 148.
- Виноградов, Ю.Г. 1972: *Керамические клейма острова Фасос*, НЭ, II, вып. X, с. 3-69.
- Лейпуньска, Н.А. 1973: *Про импорт Фасоса та Гераклеи Понтіїської в Північному Причорномор'ї*, Археологія, 12, с. 27-33.
- Малюкевич, А.Е. 1993: *Эллинистический комплекс поселения Веселое III, Древнее Причерноморье*, Одесса, с. 75-78.
- Манзура, И.В., Ларина, О.В., Савва, Е.Н. 1992: *Исследование курганов у села Паркань*, АИМ в 1986 г., с. 171-189.
- Мелюкова, А.И. 1975: *Поселение и могильник скифского времени у села Николаевка*, Москва.
- Мелюкова, А.И. 1984: *Курганы скифских кочевников у с. Николаевка, Ранний железный век Северо-Западного Причерноморья*, Киев, с. 90-103.
- Монахов, С.Ю. 1999: *Греческие амфоры в Причерноморье*, Саратов, 678 с.
- Ольховский, В.С., Шилов, Ю.А. 1995: *Скифский погребально-культурный комплекс кургана Цыганча*, РА, 4, Москва, с. 103-114.
- Редина, Е.Ф. 1999: *Скифский могильник у с. Неделково на Севере Одесской области*, Stratum, 3, с. 75-81.
- Сальников, А.Г. 1966: *Итоги полевых исследований у с. Пивденное (1960-1962)*, МАСП, Одесса, с. 176-225.
- Самойлова, Т.Л., Редина, Е.Ф. 1997: *Клейма из скифских курганов Дунай-Днестровского междуречья, Чобручский археологический комплекс и вопросы взаимовлияния античной и варварских культур (IV в. до н.э. – IV в. н.э.)*, Тирасполь, с. 57-64.
- Самойлова, Т.Л. 1993: *Некоторые аспекты торговли в Нижнем Поднестровье в IV-II вв. до н.э., Древнее Причерноморье*, Одесса, с. 97-99.
- Сапрыкин, С.Ю. 1986: *Гераклея Понтийская и Херсонес Таврический*, Москва, 247 с.
- Серова, Н.Л. 1989: *Греческая керамическая тара из скифских курганов Молдавии*, АИМ в 1984, с. 149-163.
- Суничук, Е.Ф., Фокеев, М.М. 1984: *Скифский могильник Плавни I в низовьях Дуная, Ранний железный Северо-Западного Причерноморья*, Киев, с. 103-119.
- Хахей, В.П. 1990: *Исследование скифских курганов у с. Тирасполь*, Археологические исследования молодых ученых Молдавии, Кишинев, с. 120-132.

1. Nedelkovo; 2. Ismail; 3. Plavni I; 4. Cyganča; 5. Čauš; 6. Nagornoe; 7. Kugurlui;
8. Divizia I; 9. Vlădeceni-Vinogradovka; 10. Satu-Nou H-Novoselskoe II; 11. Tulucești;
12. Galați; 13. Căbești; 14. Bunești; 15. Podolenii de Jos; 16. Poiana; 17. Stâncești;
18. Piatra-Neamț; 19. Horga; 20. Fedești; 21. Tămășeni; 22. Dodești; 23. Cotnari;
24. Stolniceni; 25. Butuceni; 26. Potârca; 27. Saharna Mare; 28. Saharna-La Revechin; 29. Hansca;
30. Etulia; 31. Veseloe III; 32. Tiraspol; 33. Parcani; 34. Hlinoia, Grigoriopol; 35. Dubăsari;
36. Ciobruciu; 37. Butor; 38. Hârtopul Mare; 39. Pivdennoe; 40. Nicolaevka-„Na Gorbah”;
41. Petuhovka; 42. Cotu-Copălău; 43. Nicolaevka; 44. Nicolaevka; 45. Alcedar “La Cordon”.

Harta. Difuzarea amforelor de Thasos în sec. IV - mijlocul sec. III a. Chr.

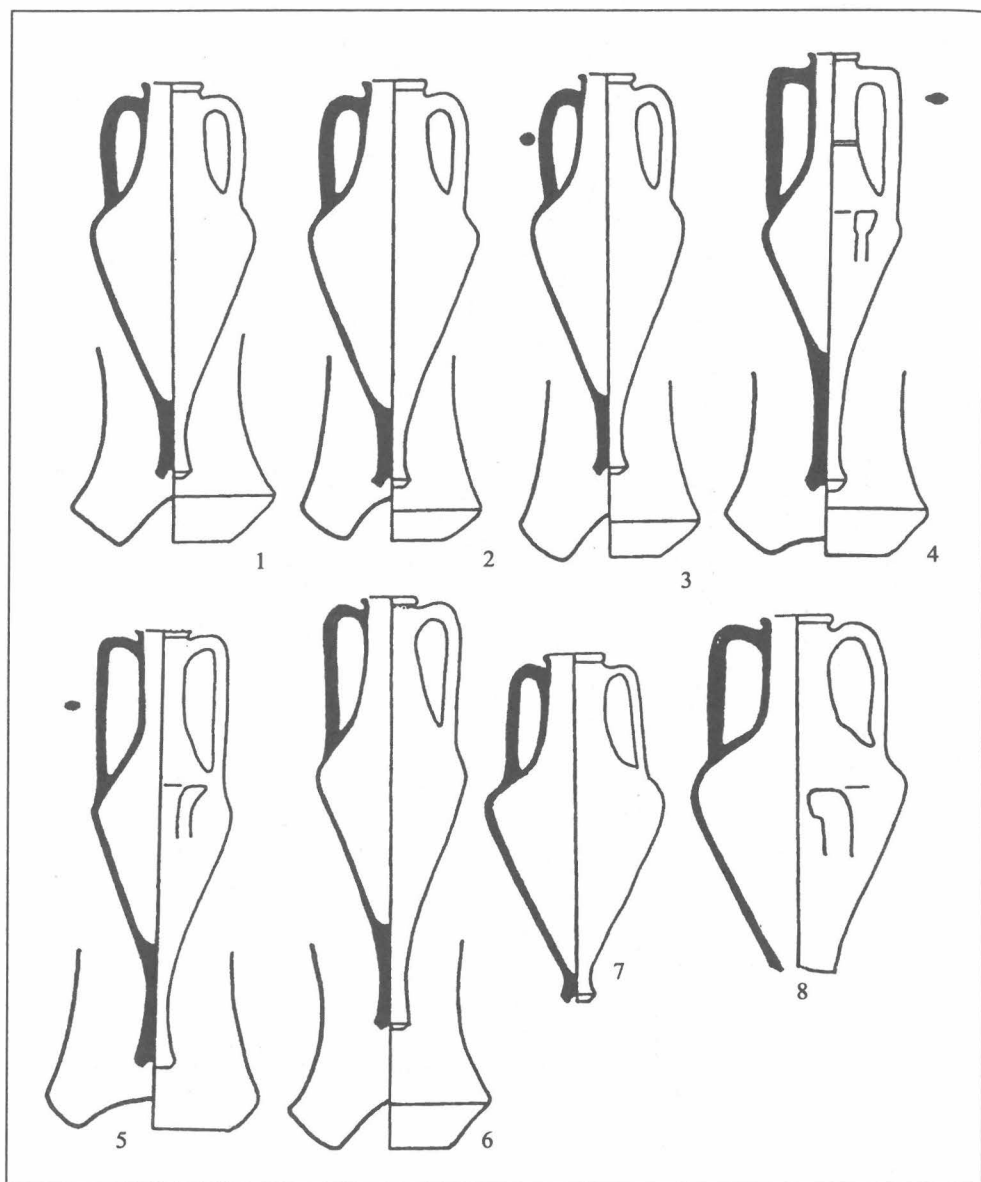

Fig. 1. Amfore de Thasos.

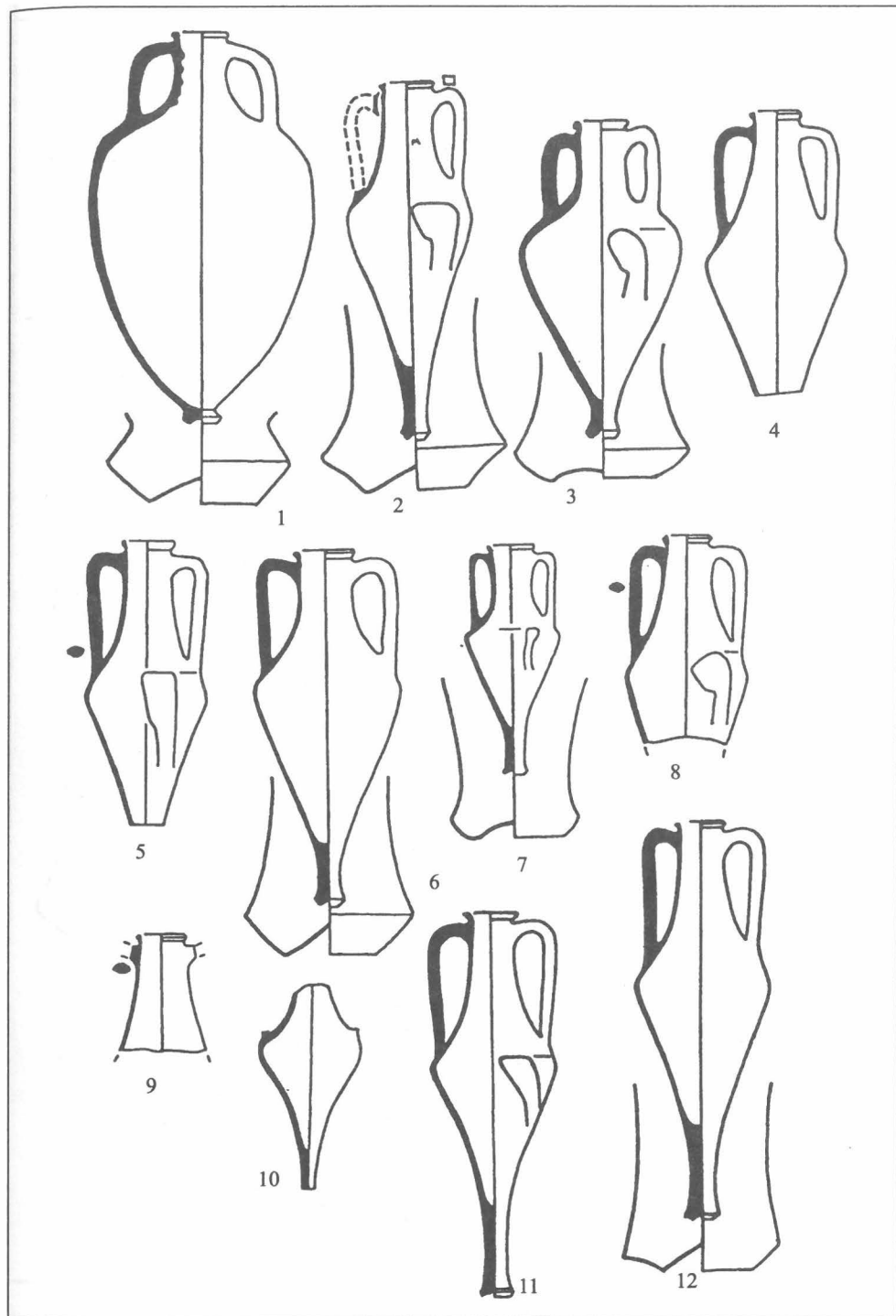

Fig. 2. Amfore de Thasos.

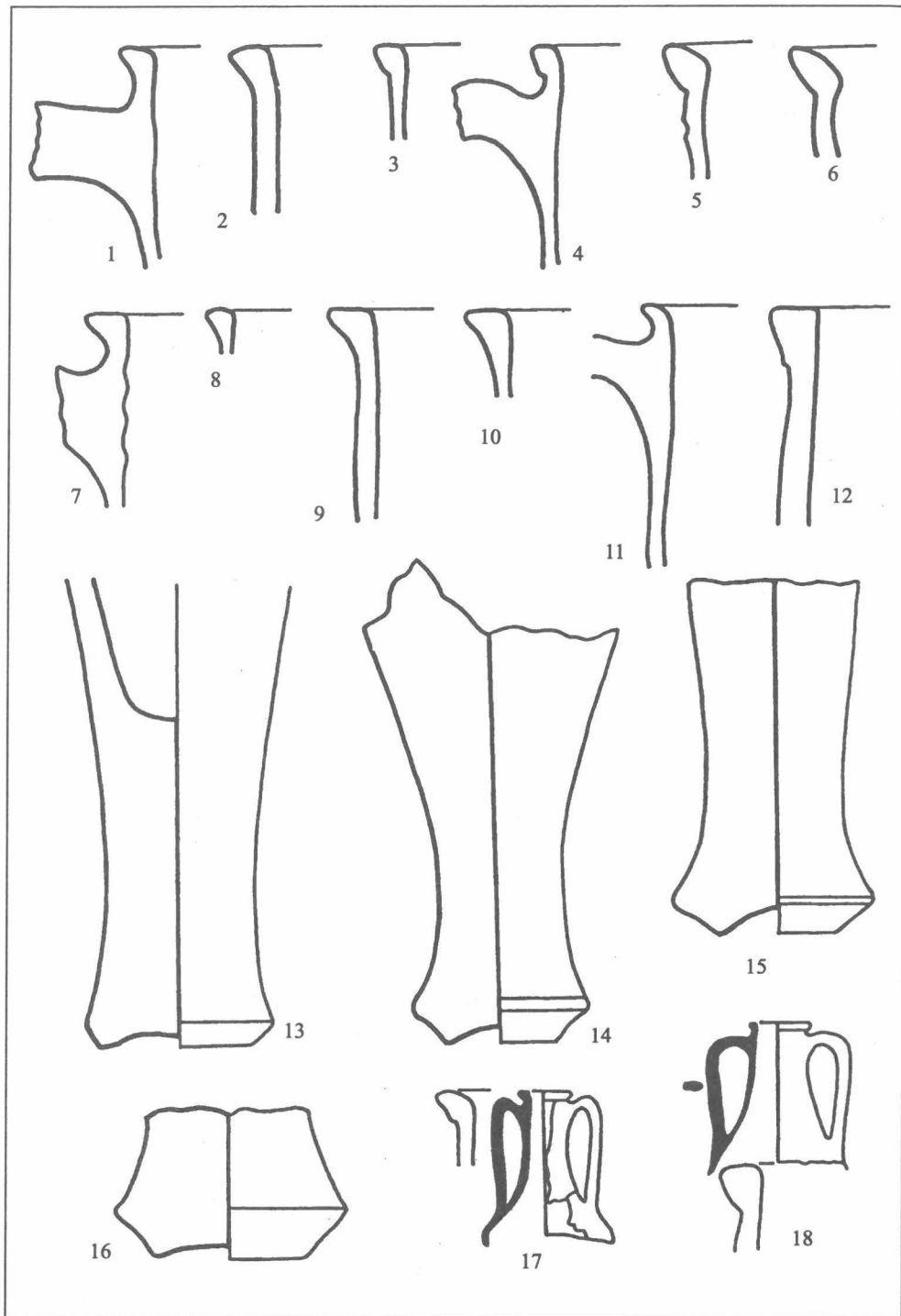

Fig. 3. Amfore de Thasos.

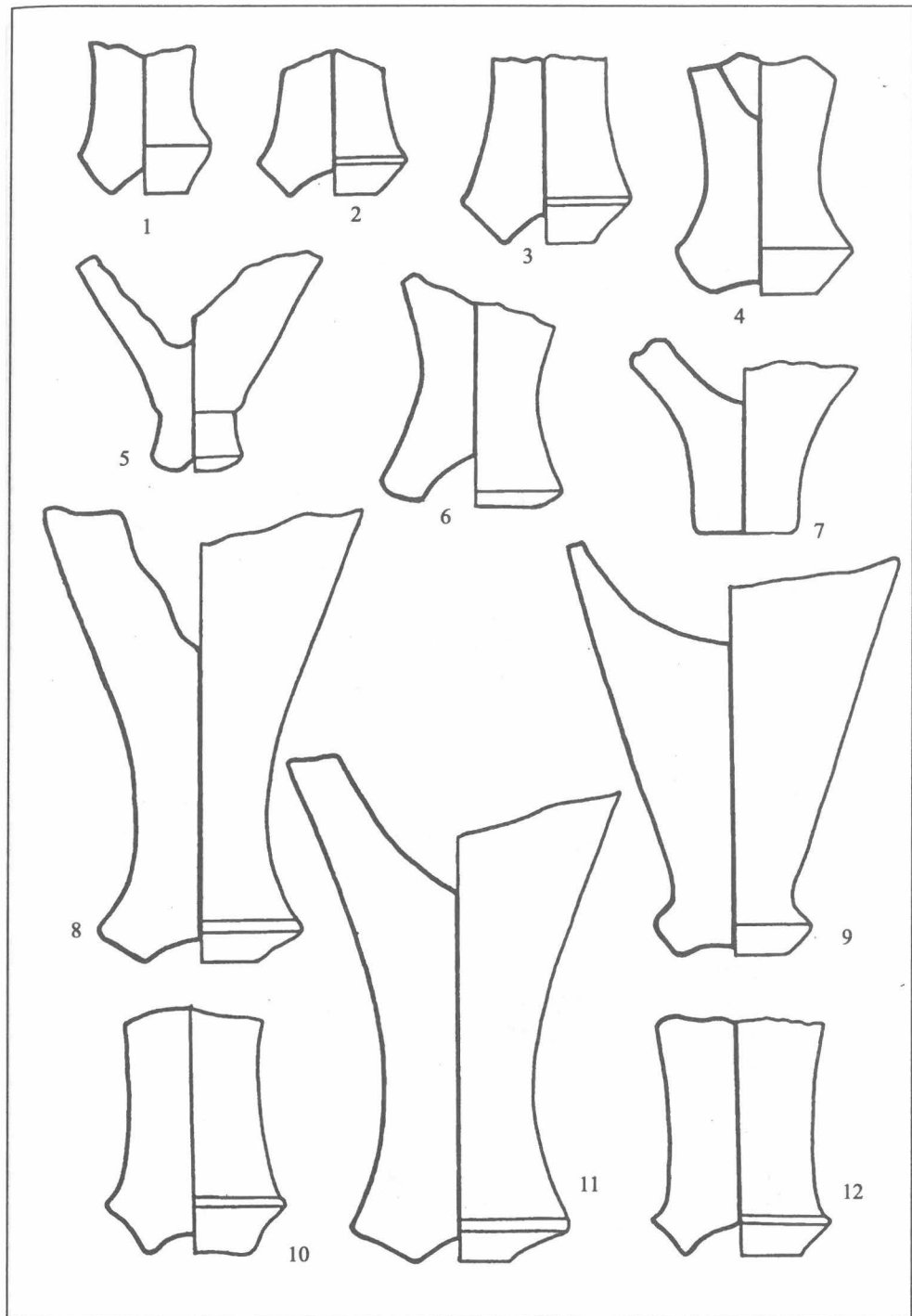

Fig. 4. Amfore de Thasos.

1

2

3

4

5

6

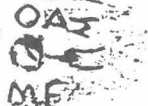
7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

Fig. 5. Ștampile de Thasos.

29

30

31

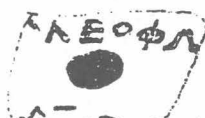
32

33

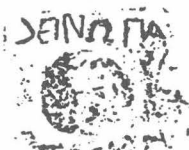
34

35

36

37

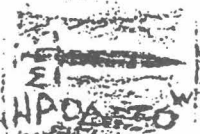
38

39

40

41

42

43

44

45

46

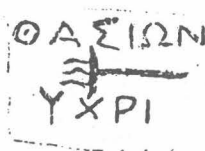
47

48

49

50

51

Fig. 6. Ștampile de Thasos.

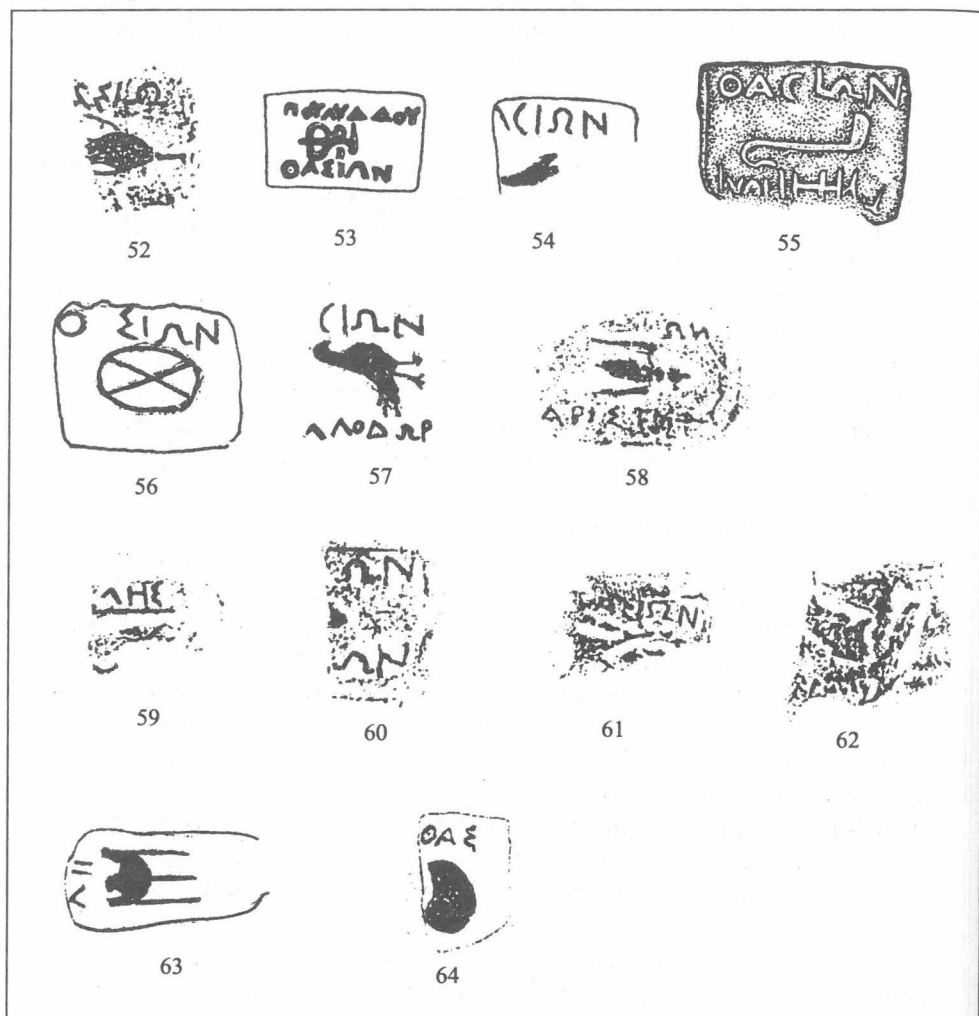

Fig. 7. Ștampile de Thasos.